

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ქართული ენციკლოპედიის ი. აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია

იმერული დიალექტი

იმერული დიალექტი, ქართული ენის დიალექტი, რომელზედაც მეტყველებს ეთნოგრაფიული კუთხის – იმერეთის – მოსახლეობა. „იმერეთი“ თავდაპირველად ეწოდა სურამის (ლიხის) ქედის იქითა (დასავლეთის) მხარეს მთლიანად, შესაბამისად, „იმერელი“ იყო დას. საქართველოს ყველა მცხოვრები. შემდეგ „იმერეთის“ მნიშვნელობა დავიწროვდა და ერთი კუთხის სახელად იქცა, ხოლო „იმერელმა“ ეთნ. ერთეულის მნიშვნელობა მიიღო.

გეოგრაფიულად ეს მხარე ორ ნაწილად იყოფა: ზემო და ქვემო იმერეთად. ამის შესაბამისად იმერულ კილოში გამოყოფენ ორ კილოკავს: ზემო და ქვემო იმერეთი, საჩხერე, ჭიათურა, ზესტაფონი) და ქვემო იმერეთი (თერჯოლა, ტყიბული, ბაღდათი, ვანი, წყალტუბო, ხონი, სამტრედია). კილოკავებს შორის სხვაობა იმდენად დიდია, რომ ზოგი მკვლევარი მათ ცალ-ცალკე დიალექტებად მიიჩნევდა (კ. კუბლაშვილი), ზოგი კი საჭიროდ თვლიდა შეაიმერულის ცალკე კილოკავად გამოყოფას (ვ. ფანჩივიძე).

კილოკავებში გამოიყოფა რამდენიმე თქმა: ზემოიმერულში – ხარაგაულური, საჩხერულ-ჭიათურული, ზესტაფონური; ქვემოიმერულში – თერჯოლური, ოკრიბული, ბაღდათური, ვანური, სამტრედიული, ხონური.

ი. დ. გამოირჩევა როგორც ხმოვანთა, ისე თანხმოვანთა ფონეტ. ცვლილებების მრავალფეროვნებით. მასში სპორადულად დასტურდება ღ, უ ბგერები, რ-იც ამა თუ იმ ფონემის პოზიციურ ნაირსახეობას წარმოადგენენ (შდაქრა, ძმაღ, მოღ, ჩუენ, მუაქრა...). გავრცელებულია როგორც ხმოვანთა, ისე თანხმოვანთა კონტაქტური ასიმილაცია (მიუტანა → მუუტანა, შეუყვარდა → შოუყვარდა, ნემსი → ნეფსი, ტბა → ტპა...), დისიმილაცია (შეაგდო → შიაგდო, ერთჯერ → ერთჯელ, წლეულს → წრეულს...), ხშირია მეტათეზისის, აფრიკატიზაციის, სუბ-

სტიტუციის შედეგად გამოწვეული ცვლილებები.

მახვილი ი. დ-ში მკვეთრად განსხვავებულია კილოკავებისა და ზოგჯერ თქმების მიხედვითაც, მაგრამ ხერხდება მეტ-ნაკლებად საერთო ტენდენციის დადგენაც. ივარაუდება, რომ ზემოიმერულში გვაქვს დინამი. მახვილი ტონური მახვილის ელემენტებით. ფრაზაში შემავალ რომელიმე სიტყვაში, ხანდახან ყოველ სიტყვაშიც კი, ხმოვანი გაგრძელებულად წარმოითქმის და ტონიც მაღლდება: „ვისვავ ხომე წამალს და მირჩება“. ქვემოიმერულში მახვილი მოუდის წინადადების ბოლოკიდური სიტყვის ბოლოდან მეორე ხმოვანს, ხოლო მომდევნო ხმოვანი სუსტდება: „იმან არ იცოდა თხოვა“. თავისებურად გამოხატული მახვილი ახასიათებს ოკრიბულს: წინადადების ბოლოკიდური სიტყვის ბოლოდან პირველი ხმოვანი ტონური მახვილის გამო გრძელდება, ბოლოდან მეორე ხმოვანს კი მკვეთრი მახვილი მოუდის: „ძლივს არ ამოვანიე ამ სიცხეში“.

ი. დ-ში სახელთა ბრუნებისას თავს იჩენს რიგი თავისებურებანი: სახელობითში ხმოვანფუძიან სახელებთან გვაქვს -ი (ძმაი, ვინმეი...), ნათ. და მოქმ. ბრუნვის -ის, -ით ნიშნები ფუძეს ვერ კვეცენ და არც თავად რედუცირდებიან (დაის, ღელე-ით...), მავრცობ ხმოვნად გამოიყენება -ა (ძმასა, ძმისა...) და -ი (ძმისი, ძმითი...), რ-ებიც შეიძლება დაერთოს თანდებულსაც (მაღლიდანა, მაღლიდანი...). თავისებურად იწარმოებენ მრ. რიცხვის ფორმებს პირის ნაცვალსახელები: ქვემოიმერულში გვაქვს: ეგენი, ამგენმა, ამგენს და ა.შ., ზემოიმერულში – ესენი, ამათმა // ემათმა, ამათ და სხვ. შეინიშნება მრავლობითის ორმაგი წარმოების შემთხვევებიც: აგენები, ეგენები...

გმნებში მა- გმნისწინი დასტურდება მ-ს წინ (გამამიგზავნა, გამამიტანა); რთული გმნისწინის შემადგენლობაში შე-ს ნაცვლად გვაქვს შა- (შამეიტანა). შეინიშნება III სუბიექტ. პირის ნიშნების უნიფიკაციის ტენდენცია: წერ-ენ, წერდ-ენ, დაწერ-ენ; ჭრი-ენ, ჭრიდენ, დაჭრ-ენ.

ქვემოიმერულში მრავლობითობის გამოსახატავად გამოყენებულია -ყე (//ყენ //კენ, მორფემათა ბლვარზე -სკენ //წყენ) და -არიენ //ლარიენ ფორმანტებიც (რ- ნარევ ფუძეებთან -არიენ მეშველი გმნის დართვისას ხდება დისიმილაცია: დამჟღარარიენ → დამჟღალარიენ. -ლარიენ ელემენტი სხვა ფუძეებთანაც გამოვლინდება, რაც შედეგია მისი დამოკიდებელ ფორმანტად გააზრებისა: მოდი-ლარიენ). ამ ფორმანტებით გამოიხატება მრავლობითობა: ა) ობიექტისა (გეკუთვნისყენ "გეკუთვნით", გიცდილარიენ "გიცდით"); ბ) პირდაპირი ობიექტისა (ღმერთმა გაცოცხლოსყენ „გაცოცხლოთ“); გ) რეალური სუბიექტისა (უყვარსყენ, უყვარლარიენ „უყვართ“); დ) რეალური ობიექტისა (უყვარლარიენ „უყვარს მას ისინი“). გვაქვს დამთხვევები: „უყვარლარიენ“ ნიშნავს – მათ ის, მას ისინი, მათ ისინი...

ი. დ-ს ახასიათებს თავისებურებანი გმნის დრო-კილოთა წარმოების მხრივ. აწმუობი თავს იჩენს ფუძის გაერთფორმიანების ტენდენცია, ფუძე რთულდება თემის ნიშნებით: წერ-ავ-ს, ტეხ-ავ-ს... ქართლის მომიჯნავე რეგიონში -ავ → -ამ, -ევ → -ემ პაუზისა და თანხმოვნის წინა

პოზიციაში (თიბ-ამ-ს, ყეფ-ამ-ს, აძლ-ემ-ს...) და საპირისპიროდ, -ამ→ -ავ (ჩაასხავ-ს, იზ-ავ-ს...). ფუძეში ხმოვანმონაცვლე გმნები პარალელურ ვარიანტებს გვიჩვენებენ (კრეფ-ავ-ს // კრიფ-ავ-ს, კპეჩ-ავ-ს // კპიჩ-ავ-ს...). ფართო გამოყენებისაა მიმღეობის ფუძისაგან -ობ → -ოფ თემის ნიშნით ნაწარმოები გმნები (ხმარულოფ-ს, ტანულ-ოფ-ს...).

ი. დ-ში აწმყო-მყოფადის ფორმებში ხშირია თემის ნიშანთა შენაცვლების შემთხვევები: - ებ → -ი (აძალის, აბრალის), - ი → -ობ (შეფერობს → შეფეროფს), - ებ → -ობ (ღრიალობს, ფრიალობს), ფონეტ. საფუძველზე - ევ → -ოვ (ამტროვ-ს)...

თავისებურებებით ხასიათდება სტატ. გმნების ფორმათა წარმოება ზემოიმერულსა (ჭდია, წვია, დვია) და ქვემოიმერულში (ჭდანა, დენა „დევს“...). ფართოდაა გავრცელებული მეშველზმნიანი წარმოება (ვჭდანვარ, ვგდივარ, ვყვირივარ, ვშვენივარ, ვგორავარ, ვჩქაროვარ...). წამყო ძირითადში გმნებითი და გმნასთან I და II პირის ფორმებში - ე სუფიქსის ნაცვლად გვხვდება - ი (დავაპი, დააპი...) ან - ევ-ი → - ე-ი, უპირატესად ზემოიმერულში (ვიყიდევი // ვიყიდეი, მოვიყვანევი // მოვიყვანეი...). II კავშირებითის წარმოებაში ჩნდება უნიფიკაციის ტენდენცია. ქვემოიმერულში უპირატესობა ენიჭება - ე ფორმანტს (დეისტჩეს „დაიხჩოს“, დეიდვეს „დაიდოს“), ზემოიმერულში - ო-ს (წახვიდო „წახვიდე“, გედევიდოს „გადავიდეს“). უნიფიკაცია თავს იჩენს III სერიის ფორმათა წარმოების დროსაც. I შედეგობითში ძირითადია - ი დაბოლოებიანი წარმოება (მოუკლია, დოუბია...). ქვემოიმერულისათვის დამახასიათებელია ე. წ. IV სერიის ფორმათა წარმოება, რაც ძირითადად III პირში გამოიყენება (მინავალა, მინავალიყო, მინავალიყოს, ნაყვარება, ნაგდება, ნათბობა...).

ი. დ-თვის დამახასიათებელი ძირითადი სინტაქსური მოვლენებიდან აღსანიშნავია მსაზღვრელის სახ. ბრუნვის ფორმით გამოყენება ყველა ბრუნვაში (დიდი ბოვშმა, დიდი ბოვშს..). გმნები მსაზღვრელი გვხვდება ფუძის სახითაც (დიდ ბოვშმა). აქტ. სემანტიკის გამოხატველ გარდაუვალ გმნათა II სერიის ფორმებთან სუბიექტი წარმოდგენილია - მოთხრ. ბრუნვის ფორმით (ბიქმა მევიდა; გამეემშვიდობა ამ კაცმა...). ეს მოვლენა უფრო ხშირად ქვემოიმერულში იჩენს თავს და მეგრულთან უშუალო კონტაქტის შედეგი უნდა იყოს.

ი. დ-ში უხვადაა წარმოდგენილი საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო დარგობრივი ლექსიკის დიალექტური ნაირსახეობანი. გამოიყოფა არქ. ფენა, ეთნოგრ. თავისებურებების ამსახველი ლექსიკა, ზანიზმები.

ი. დ-ის თავისებურებანი ასახულია XV-XVI სს. სიგელ-გუჯრებში, რაც დიალექტის ისტ. თვალსაზრისით შესწავლის შესაძლებლობას იძლევა.

ლოტ.: გ ა ჩ ე ჩ ი ლ ა ძ ე პ., იმერული დიალექტის ხანურ-ზეგნური მეტყველება, - „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება”, 1956, ტ. 8; გ ი გ ი ნ ე ი შ ვ ი ლ ი ი., თ ო ფ უ რ ი ა ვ., ქ ა ვ თ ა რ ა ძ ე ი., ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961; კ ა ხ ა ძ ე ო., ოკრიბულის თავისებურებანი, „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება”, 1954, ტ. 6; კ უ ბ ლ ა შ ვ ი ლ ი კ., ქართული ენის ქვემოიმერული დიალექტი, თბ., 1985; ნ ო ბ ა ძ ე ლ., კავშირებითის ფორმათა წარმოებისათვის ზემოიმერულში, «იკე», XXV, თბ., 1986; ფ ა ნ ჩ ვ ი ძ ე ვ., მრავლობითი რიცხვის აღნიშვნისათვის ზმნაში იმერული კილოს მიხედვით, „საქართვ. მეცნ. აკადემიის მოამბე”, 1945, ტ. 6, N10; ძ ი ძ ი გ უ რ ი შ., იმერული დიალექტი, წგ.: ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი, თბ., 1970; ძ ო წ ე ნ ი ძ ე ქ., ზემოიმერული კილოკავი (ენობრივი მიმოხილვა და ტექსტები), თბ., 1973; ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე ბ ., ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989.

6. ჭუმბურიძე
